

Μύλοι και περιβόλια της Κυθρέας

της Νάσας Παταπίου

Ο γαλαζοαίματος ιστορικός Στέφανος Lusignan, που γνώριζε καλά την Κύπρο, τον γενέθλιο τόπο του, στο έργο του Χωρογραφία της νήσου Κύπρου, μεταξύ άλλων αναφέρεται και στην Κυθρέα. Άλλωστε, δεν θα μπορούσε να μην αναφερθεί στα πλούσια νερά της Κυθρέας, στα ωραιότατα περιβόλια της και στους μύλους της, αλλά και στην υδροδότηση της Σαλαμίνας από τον κεφαλόβρυσο της Κυθρέας. Το σχετικό απόσπασμα του Lusignan για την Κυθρέα, κατά μετάφραση από την ιταλική του Λογίζου Σκευοφύλακος, έχει ως εξής: «Ετούτη (δηλαδή η Κυθρέα) ήταν χώρα η οποία είναι πόμακρα κατά την άρκτον από την Λευκοσίαν μίλια τρία' τώρα κράζεται το χωρίον Κυθριά' το οποίον είναι εύμορφον από περιβόλια και έχει καλώτατον αέραν και μία βρύσιν μεγάλην, η οποία είναι μοιρασμένη εις δύο μερτικά' και κάδα μερτικόν αλέθουν μύλοι πολλοί' και γεωργά πολλά βαμβάκια. Ετούτην την βρύσιν τον παλαιόν καιρόν την επιάιρνασιν εις την Σαλαμίαν...».

Την Κυθρέα, εκτός από τον Στέφανο Lusignan, εξυμνεί επίσης ο Φλώριος Βουστρώνιος, ίσως η πιο μεγάλη πνευματική φυσιογνωμία της περιόδου της βενετικής κυριαρχίας στην Κύπρο. Ο Φλώριος Βουστρώνιος, ο οποίος υπηρέτησε πιστά ως ανώτερος υπάλληλος της Γραμματείας τη βενετική διοίκηση της Κύπρου, μας κληροδότησε μία ιστορία της μεγαλονήσου στην οποία διασώζει πολύτιμα στοιχεία για την ιστορία μας, ιδιαίτερα για την εποχή της Βενετοκρατίας. Ο σπουδαίος αυτός Κύπριος υπήρξε δύμα του πολέμου της Κύπρου (1570-1571), αφού έπεσε από οθωμανική σπάδη υπερασπιζόμενος το 1570 τη γενέθλια πόλη του, τη Λευκωσία. Ενδιαφέροντα είναι και τα όσα καταγράφει για την Κυθρέα.

Σημαντικότερη πηγή νερού, όπως αναφέρει, υπάρχει πρωτίστως στην Κυθρέα, η οποία ποτίζει δώδεκα χωριά και κατά τη διάρκεια του χειμώνα αλλά και κατά το καλοκαίρι. Η πηγή αυτή βρίσκεται στην κορυφή ενός υψηλότατου βουνού, πετρώδους και γυμνού από δένδρα. Το νερό της πηγής αναβλύζει σε έκταση που καλύπτει κάπου τριάντα πόδια, και η ποσότητα νερού, γράφει ο Βουστρώνιος στα μέσα του 16ου αιώνα, είναι τέτοια που μπορεί να κινήσει τέσσερις μύλους. Επίσης λίγο πιο κάτω, όπως σημειώνει, από μία σχισμή του βράχου τρέχει με τέτοια ορμή το νερό, που προκαλεί τρόμο σε όποιον το βλέπει και η εδώ ποσότητα νερού είναι ισάξια της πρώτης. Το νερό από αυτές τις δύο πηγές ενώνεται στη συνέχεια και ποτίζει εκτός από την Κυθρέα και άλλα γύρω χωριά.

Κάποια από αυτά τα χωριά στην περιοχή της Κυθρέας, τα οποία αναφέρει ο Βουστρώνιος, με την πάροδο των ετών εγκαταλείφθηκαν και ερημώθηκαν. Τα νερά της Κυθρέας πότιζαν τα χωριά: Χρυσίδα, Τραχώνι, Νέο Χωριό, Αγοραστό ή Αγοραστό, Βώνη, Παλαϊκύδρο, Έξω Μετόχι, Επκώ, Παλιά Επισκοπή, το χωριό Sica ή Συκιά. Ο ιστορικός του 16ου αιώνα σημειώνει ότι η πηγή αυτή νερού παρέχει τη δυνατότητα να λειτουργούν περισσότεροι από πενήντα μύλοι. Ο Βουστρώνιος κάνει επίσης μνεία του υδραγωγείου με το οποίο είχε υδροδοτηθεί η Σαλαμίνα, από τα πλούσια νερά της Κυθρέας. Έως τα μέσα του 16ου αιώνα, κατά τον ίδιο ιστορικό, φαίνονταν τα κατάλοιπα των αγωγών του εν λόγω υδραγωγείου.

Η Κυθρέα, ως πλούσιο χωριό, αποτελούσε φέουδο της βασιλικής περιουσίας επί Lusignan και, επί Βενετοκρατίας, συνέχισε να ανήκει στο Δημόσιο, δηλαδή στη Δημοκρατία της Βενετίας. Οι πηγές μάς προσφέρουν στοιχεία για τα περιβόλια και για τους μύλους της Κυθρέας που, είτε παραχωρούνταν σε ευνοούμενους των Lusignan ή της Γαληνοτάτης, είτε εκμισθώνονταν. Ο τελευταίος Φράγκος βασιλιάς Ιάκωβος Β΄ Lusignan παραχώρησε στον ευνοούμενό του Sor de Naves, μεταξύ άλλων, έντεκα χωριά όπως και πλούσια περιβόλια στην Κυθρέα. Επίσης, στον οπαδό του και υπεύθυνο της γραμματείας του βασιλείου Συμεών Στράμπαλη είχε παραχωρήσει δύο νερόμυλους στην Κυθρέα και στον τοιβιτάνο (διοικητή) της Πεντάγυιας Ιάκωβο Μαλτζέο εύφορα κτήματα. Επίσης στον Στέφανο από τη Χίο (da Scio) έναν άλλο μύλο στην Κυθρέα. Μια πηγή του 1468 αναφέρεται σε εκμίσθωση ενός μύλου στην Κυθρέα για πέντε χρόνια αντί τετρακοσίων βυζαντίων ετησίως. Τον μύλο αυτό είχε εκμισθώσει ο βάιλος Φίλιππος David, τον οποίο φαίνεται μάλλον να υπενουκίαζε η μονή του Αγίου Ιωάννη Πίπη, στον φεουδάρχη Φίλιππο Βάκλα.

Ο άγνωστος μύλος Καλογεράτος

Σε πηγή της περιόδου της Φραγκοκρατίας μαρτυρείται για πρώτη φορά ένας άγνωστος μύλος της Κυθρέας με το όνομα Καλογεράτος. Ωστόσο, ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι δύο μύλοι στην Κυθρέα που είχαν αγοραστεί στις αρχές του 16ου αιώνα, επί Βενετοκρατίας, από Κύπριο φεουδάρχη, διατηρούν τα ονόματά τους έως σήμερα. Πρόκειται για τους μύλους Τρινάλη (Trenali ή Treña) και Μοσκοπόδα (Moscopoda). Οι μύλοι αυτοί πρέπει να ανήκαν προηγουμένως στη Μαρία Δενόρες, αφού σύμφωνα με την αγοραπωλησία έπρεπε ετησίως να λαμβάνει και αυτή πενήντα δουκάτα και είκοσι πέντε δουκάτα ετησίως να παραχωρούνται στην εκκλησία του Αγίου Μάμαντος της Αφάνειας (Santo Mama de Fandia).

Ο μύλος Καλογεράτος ή Κάτω Μύλος, όπως ονομαζόταν διαφορετικά, φαίνεται με την πάροδο των αιώνων να είχε καταστραφεί ή και να άλλαξε όνομα. Σύμφωνα με το σχετικό έγγραφο αγοραπωλησίας του μύλου αυτού, το οποίο είναι χρονολογημένο περί τα τέλη του 15ου αιώνα, πληροφορούμαστε τα ακόλουθα. Ο Γιουσούφ του Ματέ, η μητέρα του και οι αδελφοί του Χάννας και Αντώνης, είχαν πωλήσει τον μύλο με το όνομα Καλογεράτος στον Μιχαήλ Amarin, υπεύθυνο των Μεγάλων Διαπυλίων της Πύλης της Λευκωσίας (gardien de la grande gabelle de la porte de Nicosie) στην τιμή των χιλίων εξακοσίων εξήντα έξι βυζαντίων τα δύο τρίτα του εν λόγω μύλου, διατηρώντας το δικαίωμα μόνον του ενός τρίτου επί του μύλου.

Ο μύλος του Καλογεράτου απαντά, όπως προαναφέραμε, και σ' ένα δεύτερο έγγραφο της ίδιας εποχής. Στο έγγραφο αυτό αναφέρεται η αγοραπωλησία ενός περιβολιού στη Χρυσίδα, που ανήκε στον Γεώργιο Μισταχιέλη και το οποίο είχε πωλήσει στον Ιάκωβο Στράμπαλη αντί εκατόν δέκα δουκάτων. Το περιβόλι αυτό, όπως αναφέρεται στο έγγραφο, ανήκε προηγουμένως σε κάποιον Μπίλη (Bili) και στη συνέχεια αγοράστηκε από τον Πέτρο, πατέρα του Γεώργιου Μισταχιέλη,

και έτσι κατέληξε σε ιδιοκτησία του. Στην πηγή αυτή αναφέρεται και πού ακριβώς βρισκόταν ο Μύλος του Καλογεράτου ή Κάτω Μύλος. Το περιβόλι που είχε αγοράσει ο Συμεών Στράμπαλης, το οποίο βρισκόταν στη Χρυσίδα, από τη μία πλευρά συνόρευε με τον μύλο Καλογεράτο και από την άλλη γειτνίαζε με κτήματα της Χρυσίδας.

Το περιβόλι της Μαριέττας Μοράμπιτο

Στην περιοχή της Κυθρέας και συγκεκριμένα σ' ένα χωριό που χάθηκε με την πάροδο των ετών, είχε κληρονομήσει περιβόλια και η Μαρία Μοράμπιτο, από τους προγόνους της, όπως επιβεβαιώνεται από αρκετά έγγραφα. Σε ανέκδοτη πηγή του 1563 μαρτυρείται ότι κατείχε περιβόλια στο χωριό Κονιάτι. Το χωριό αυτό στα έγγραφα αναφέρεται ως Κονιάτι και στους Κυθρεώτες η περιοχή στην οποία ήταν κάποτε οικοδομημένο αυτό το χωριό είναι γνωστή ως Κουνιάς, ο Κουνιάς. Η Μαριέττα Μοράμπιτο σε κάποιο αίτημά της στις βενετικές αρχές, μεταξύ άλλων, έκανε λόγο για φόρο, ο οποίος της είχε επιβληθεί στο χωριό Κελλάκι που ήταν φέουδό της, αλλά και στα περιβόλια της στο Κονιάτι (per li zardini de Cognati). Η περιοχή Κουνιάς και πάλαι ποτέ χωριό Κονιάτι είναι μια ωραία περιοχή, όπως μας έχουν πληροφορήσει Κυθρεώτες, και μάλιστα εκεί φύτευαν, και ελπίζω ότι εξακολουθούν να φυτρώνουν και ν' ανθίζουν στην κατεχόμενη γη μας, ωραιότατες ανεμώνες. Εκεί ήταν και τα περιβόλια της Μαρίας Μοράμπιτο Κορνάρο. Δεν είναι τυχαίο που η Μαριέττα Μοράμπιτο είχε κληρονομήσει τα περιβόλια αυτά, αφού η μητέρα της ήταν η Λουκρητία Δενόρες και όπως προαναφέρθηκε η Μαρία Δενόρες, μάλλον γιαγιά της Μαριέττας, είχε μερίδιο επί των μύλων Μοσοποδά και Τρινάλη και παππούς της ήταν ο Baldissera Μοράμπιτο, φεουδάρχης της Νήσου. Η Μαριέττα, σύζυγος του ευγενούς Πέτρου Κορνάρου μετά τον θάνατο του συζύγου της, είχε κληροδοτήσει το 1563 στον γιο της Μαρκαντώνιο τα φέουδά της στην Κύπρο, μεταξύ αυτών και τα περιβόλια στη Χρυσίδα...

Χρυσανθος (ιδιοκτήτης ενός από τους μύλους της Κυθρέας, Μύλος του Σαϊτούρα) και η γυναίκα του Γενού